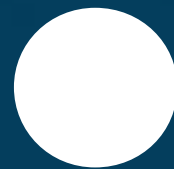

Erfgoed Brussel

37

Herfst 2024

U

Dossier

**OBJECTEN EN
COLLECTIES**

Verborgen schatten

De gewestelijke archeologische collectie

INTERVIEW MET ANN DEGRAEVE

HOOFD VAN HET DEPARTEMENT ARCHEOLOGISCH ERFGOED

PAULA DUMONT EN CECILIA PAREDES

DE ARCHEOLOGISCHE VOORWERPEN VORMEN ONGETWIJFELD DE OUDSTE EN ZEKER DE GROOTSTE VAN DE COLLECTIES VAN HET BRUSSELS GEWEST. HOE KWAM DIE TOT STAND?

De collectie is het resultaat van archeologische opgravingen en onderzoek die het Brussels Hoofdstedelijk Gewest sinds 1989 op zijn grondgebied organiseert in het kader van zijn preventief archeologiebeleid. Volgens dat beleid moet erfgoed dat verloren dreigt te gaan bij bouw- en grondwerken gedocumenteerd worden.

De collectie bevat allerlei voorwerpen. Het zijn niet altijd 'schatten' die worden opgegraven, zoals kostbare vazen of muntstukken. De collectie omvat alles wat ons iets vertelt over de geschiedenis en het leven op een bepaalde plek. Ze bevat voorwerpen gemaakt uit keramiek, metaal, glas en steen, maar ook organische materialen zoals hout, leer, textiel, menselijke en dierlijke botten. Daarnaast vind je er ook bodemonsters en zeefresten die gebruikt worden in een breed scala aan paleo-ecologische studies: carpologie¹, palynologie², enzo-

voort. Tot slot zijn er ook de slijpplaatjes die onder de microscoop onderzocht worden. Hierdoor krijgen we informatie over dingen die aan het blote oog ontsnappen, zoals diatomeeën³ of fytolieten⁴. De aanwezigheid van die microscopische sporen werpt een licht op de ecologische leefomstandigheden op een bepaald moment in het verleden.

HOE GEBEURT DE SELECTIE VAN OBJECTEN VOOR CONSERVERING OP HET TERREIN EN VERVOLGENS IN HET LABORATORIUM? WAT WORDT BEWAARD?

In principe zouden we alles moeten bewaren. We worden echter geconfronteerd met beperkingen die met het beheer van een collectie en opslagruimte te maken hebben. We moeten dan ook keuzes maken. Dit gebeurt op verschillende niveaus. Op het terrein voert de archeoloog een eerste selectie uit, bijvoorbeeld van voorwerpen uit de recentste stratigrafische lagen. In het geval van bouwarcheologie kan men ervoor kiezen om van een oude vloerplank enkel een staal te bewaren.

1. Carpologie is de wetenschap die paleo-zaden bestudeert, carpologische resten die bewaard gebleven zijn en in een archeologische context werden gevonden.

2. Palynologie is de studie van hedendaagse en fossiele pollen.

3. Diatomeeën zijn exoskeletten van dode microscopische algen.

4. Fytolieten zijn verschillende vormen van siliciumconcreties die gevonden worden in planten of plantenresten, mogelijk gefossiliseerd.

AFB. 1
Het archeologisch laboratorium van de Gewestelijke Overheidsdienst Stedenbouw en Erfgoed, urban. brussels
(© urban.brussels)

Deze stalen leren ons meer over de periode waarin en de manier waarop voorwerpen tot stand kwamen. Omdat onze interpretatie van het archeologische verleden ervan afhangt, moet elke selectie goed overwogen, beschreven en geregistreerd worden.

Ook bij restauraties van objecten in het archeologisch laboratorium wordt een selectie gemaakt. Welke objecten worden gerestaureerd, welke niet? Voor welke objecten wordt een specifiek conservatieplan opgesteld, enz. Ook hier moet elke keuze zorgvuldig gedocumenteerd worden.

HOE GROOT IS DE COLLECTIE?

Momenteel zijn er in totaal ongeveer 6.000 eenheden verzameld, in bakken, op pallets of in emmers. De volledige collectie wordt bewaard op een oppervlakte van 800 m². Het enorme werk van het inventariseren van objecten gaat door; de teller staat al op zo'n 50.000 objecten.

ZIJN DIE ALLEMAAL EIGENDOM VAN HET GEWEST?

Sinds de publicatie van het Brussels Wetboek voor Ruimtelijke Ordening (BWRO) in 2004 worden objecten die het resultaat zijn van archeologische opgravingen die door het Brussels Gewest zijn georganiseerd, opgenomen in onze collecties tot ze definitief worden overge-

dragen. Dankzij de nieuwe ordonnantie met betrekking tot het roerend erfgoed van 2014 kan het Gewest volledig eigenaar worden van deze objecten als ze afkomstig zijn van opgravingen die door het Gewest georganiseerd en gefinancierd werden.

Een eigenaar kan de objecten die tijdens opgravingen op zijn/haar terrein ontdekt werden, terugvragen, maar dit gaat gepaard met zware verplichtingen. Zo moet de eigenaar het Gewest vergoeden voor de kosten van het archeologisch onderzoek. De eigenaar mag ook niet enkel de fraaie en waardevolle stukken uitkiezen, maar moet alle objecten terugnemen. Hij/zij moet tot slot ook als een goede huisvader voor de collectie instaan en ervoor zorgen dat de voorwerpen toegankelijk blijven voor toekomstig onderzoek en publieksontsluiting.

Archeologische vondsten worden na opgraving bestudeerd, maar het is erg belangrijk dat ze ook nadien toegankelijk blijven voor verder onderzoek.

ZIJN OPGRAVINGEN, ONDERZOEK EN HET COLLECTIEBEHEER TAKEN VAN HET GEWEST?

Aanvankelijk sloot het Gewest samenwerkingsverbanden met de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis (KMG) en universiteiten om enkele preventieve opgravingen uit te voeren. Sinds het BWRO van 2004 kunnen we ook

AFB. 1
De *lattimo* glazen vaas uit ca. 1600, gedecoreerd met goudverf en tekst in email, is waarschijnlijk van Venetiaanse oorsprong en werd in 2004 opgegraven in de Dinantstraat (B. Felgenhauer © urban.brussels).

AFB. 2
Steengoed kan met reliëfdecoratie met voorstelling van het verhaal van Susanna en de ouderlingen, gedateerd 1584. Opgegraven in het Fontainaspark in 2016 (B. Felgenhauer © urban.brussels).

AFB. 3
'Klotendolk' (14de-16de eeuw). Opgegraven op de site van de voormalige Parking 58 in de Hallenstraat in 2019 (B. Felgenhauer © urban.brussels).

AFB. 4
Benen mesheft, versierd met een voorstelling die huwelijksrouw symboliseert (1400-1525) Vindplaats: Simone De Beauvoirpark (Fontainaspark), Brussel (B. Felgenhauer © urban. Brussels, 2022)

AFB. 5
Geitenleren linkerschoen met lange punt ('poulaine') (15de eeuw). Opgegraven op de site van de voormalige Parking 58 in de Hallenstraat in 2019 (B. Felgenhauer © urban.brussels).

AFB. 6
Pijpenkop in aardewerk uit de 18de eeuw in de vorm van een mand met een konijn. Vindplaats : Schuitenkaai, Brussel (B. Felgenhauer © urban. Brussels, 2022)

AFB. 7
Glazen borstkolf uit de 18de eeuw. Vindplaats: klooster van de Arme Klaren, Lakensestraat, Brussel (B. Felgenhauer © urban.brussels, 2022)

AFB. 8
Fragment van een mammoetslagtand van minstens 150.000 jaar oud. Opgegraven in een voormalig overstromingsgebied van de Zenne, Kwatrechtstraat in Schaarbeek in 2018 (B. Felgenhauer © urban.brussels).

archeologische clausules opnemen in stedenbouwkundige vergunningen en onderzoekers erkennen. Zo is het archeologisch onderzoek systematischer georganiseerd. Binnen de administratie werd ook een departement Archeologisch Erfgoed opgericht, dat alle interventies organiseert. Deze worden door onze eigen diensten uitgevoerd of via overheidsopdrachten aan erkende instellingen toe- vertrouwd.

De vondsten uit die opgravingen worden in verschillende stappen en door verschillende teams binnen ons departement verwerkt.

Eerst komt het laboratoriumwerk. We beschikken over een conservatie- en restauratielaboratorium voor archeologie dat ervoor zorgt dat vondsten bewaard worden en beschikbaar blijven voor verder onderzoek en gebruik, bijvoorbeeld in publiekswerking. We hebben een restauratrice die gespecialiseerd is in keramiek en glas, en een restaurateur die gespecialiseerd is in metalen objecten; deze laatste heeft ook een expertise in kleine objecten in organisch materiaal. Soms schakelen we gespecialiseerde laboratoria in. Sommige voorwerpen vereisen namelijk een behandeling waarvoor specifieke apparatuur nodig is. Dit is bijvoorbeeld het geval voor voorwerpen gemaakt van ijzerlegeringen, die voor restauratie met röntgenstralen worden onderzocht. Dit geeft een beeld van de toestand van het object en bepaalt de verdere restauratie.

Wanneer objecten van het terrein binnenkomen, worden ze eerst op materiaalsoort gesorteerd. Elk materiaal vereist immers een andere behandeling. Vervolgens komen de technici in actie. Zij worden intern opgeleid en aangestuurd door de restaurateurs. De vondsten worden onder meer gewassen, geborsteld, gemarkeerd en gemonteerd. Hierbij moet ervoor worden gezorgd dat er geen informatie verloren gaat over de herkomst van het object. De vindplaats en de laag waarin de vondst werd gedaan, worden zorgvuldig geregistreerd. Zonder context verliest het object immers zijn intrinsieke waarde. Het is niet zozeer het object zelf dat wordt bestudeerd, het is gewoon een hulpmiddel om de geschiedenis van een plek en het leven van de mensen die er woonden te begrijpen.

Specialisten van verschillende wetenschappelijke instellingen worden ingeschakeld om de stalen vanuit hun expertise te onderzoeken.

Zo onderzoekt de archeozoöloog dierlijke resten, de fysische antropoloog menselijke resten, de carpoloog de zaden van eetbare en wilde planten, de palynoloog de pollen van de plantensoorten die in de omgeving groeiden... De fytolietspecialist kan bijvoorbeeld bepalen welke graansoort verbouwd werd. De geoarcheoloog beschrijft de grondlagen en coördineert paleo-ecologische studies. We hebben ook een specialist in keramische, stenen en houten bouwelementen. Dendrochronologen identificeren en dateren houten architecturale elementen. Al deze specialisaties kunnen de bevindingen van het archeologische terreinonderzoek aanvullen.

WAT ZIJN DE RESTAURATIECRITERIA?

Eerst en vooral wil ik benadrukken dat een restauratie bepaald wordt door de staat van het object en de vereiste bewaringsmaatregelen. Daarnaast zijn er ook de doelstellingen die men nastreeft: verder onderzoek, een tentoonstelling, enz.

In ons laboratorium worden enkel archeologische restauraties uitgevoerd. Dat wil zeggen dat objecten enkel gereconstrueerd worden met de bestaande elementen, dus zonder materiaal toe te voegen. Behalve wanneer het noodzakelijk is voor de stabiliteit van het object. In tegenstelling tot een esthetische restauratie hoeven we alleen maar het profiel te herstellen. Zo kunnen we vondsten vergelijken, identificeren en dateren.

Keramische fragmenten worden eerst gesorteerd op type en vervolgens als een legpuzzel in elkaar gepast. Als we vaststellen dat het samengestelde object volledig of bijna volledig is, of als de archeoloog het kan identificeren, dan worden de fragmenten aan elkaar gelijmd. Is dat niet het geval, dan worden fragmenten die tot hetzelfde specimen behoren maar waarvan niets bekend is, samen bewaard maar niet verlijmd.

Voor metalen voorwerpen gaan we op twee verschillende manieren te werk. Voor koperlegeringen beginnen we meteen met de restauratie. IJzerlegeringen zijn vaak gecorrodeerd, waardoor het object niet langer herkenbaar is. In dat geval laten we een röntgenfoto maken door het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium

(KIK). Hiermee kan de restaurateur de juiste keuzes maken, afhankelijk van het doel van de restauratie. Bij de opgraving op de site van de voormalige Parking 58 vonden we bijvoorbeeld een grote hoeveelheid scheepskrammen die gebruikt werden om planken samen te houden. Röntgenfoto's gaven ons veel informatie, met name over hun vorm. Hierdoor konden we ze vergelijken met andere scheepskrammen en ze op die manier dateren. Omdat het corrosievrij maken een erg lang proces is, worden enkel uitzonderlijke objecten gerestaureerd.

Een ander belangrijk aspect is conservatie. We nemen alle mogelijke maatregelen om vondsten te bewaren zodra ze uit de grond komen. Zo voorkomen we dat ze worden aangetast. Als een voorwerp in de grond bewaard is gebleven, dan is dat omdat het zich in een bepaald evenwicht met die omgeving bevond. Bij een opgraving wordt dat evenwicht verstoord. De snelheid en intensiteit van aantasting is afhankelijk van het type object. Zelfs als het niet gerestaureerd wordt, moet elk object zodanig bewaard worden dat een aantasting zoveel mogelijk vermeden of vertraagd wordt. Leren voorwerpen die in een vochtige omgeving worden gevonden, worden in eerste instantie in water bewaard. Het water moet regelmatig ververs worden om schimmelvorming op het leer te voorkomen. Metalen voorwerpen moeten worden bewaard in een stabiel klimaat. We beseften al snel dat depots met airconditioning complex zijn en veel onderhoud vergen. Daarom besloten we geschikte microklimaten te creëren in hermetisch afgesloten bakken. Hierbij wordt gebruik gemaakt van silicagel, waarmee de vochtigheid in de bak kan worden gecontroleerd. De kleur van de silicagel geeft aan wanneer die aan verandering toe is.

HOE WORDT HET PUBLIEK BETROKKEN BIJ DE COLLECTIE?

Omdat er geen archeologisch museum aan deze collectie is gewijd, worden de voorwerpen op verschillende plaatsen tentoongesteld. In de Sint-Gorikshallen is een permanente vitrine gewijd aan archeologie. De inhoud ervan wordt jaarlijks vernieuwd volgens een specifiek thema. We lenen ook regelmatig objecten uit voor andere tentoonstellingen in de Hallen. Zo is er bijvoorbeeld een vitrine rond het thema van brouwerijen.

Als het na archeologisch onderzoek mogelijk blijkt om een vitrine in een nieuw of gerestaureerd gebouw te plaatsen, proberen we de eigenaar daartoe te overhalen. De resultaten zijn soms verbluffend. Zo bevindt zich in de Sint-Nikolaasgang een gerestaureerde woning die een nieuwe functie kreeg als toeristische accommodatie. In de woonkamer tonen twee vitrines een aantal voorwerpen uit de waterput die op het gelijkvloers te zien is. Men kan er zelfs het opgravingsverslag raadplegen. Dit brengt toeristen in direct contact met het verleden van het huis.

Bij Thurn & Taxis ontdekten we een Romeins bouwwerk aan de oever van een tot nog toe onbekende zijarm van de Zenne. In de kantoorgangen van onze Vlaamse collega's die het gebouw op de site gebruiken werden twee grote vitrines met voorwerpen van de opgravingen opgesteld.

Slechts een klein deel van onze collectie wordt op die manier tentoongesteld. Het grootste deel bevindt zich in ons depot. Ik hoop ooit een 'open' depot te kunnen inrichten dat publiek toegankelijk is. Zo kunnen we de archeologische voorwerpen tonen die ons iets vertellen over het dagelijks leven van onze voorouders.

Redactiecomite

Jean-Marc Basyn, Okke Bogaerts, Stéphane Demeter, Paula Dumont, Valerie Orban et Cecilia Paredes.

Coördinatie dossier

Pascale Ingelaere en Murielle Leseqque
Paula Dumont en Cecilia Paredes

Coördinatie iconografie

Julie Coppens en Paula Dumont

Auteurs/ redactionele medewerking

Véronique Baccharini, Anne Carre, Elodie Cugnon, Thierry Claessens, Alice Graas, Ann Degraeve, Livia Depuydt, Sergio De Vincenzo, Eric Flamée, Yves Hannosset, Pascale Ingelaere, François-Xavier Lavenne, Murielle Leseqque, Pierre Loze, François Mairesse, Muriel Muret, Camille Paget, Géraldine Patigny, Constantin Pion, Sophie Rassat, Chiara Tomalino, Delphine Tonglet, Aline Wachtelaer, Marc Xenophontos, Benjamin Zurstrassen

Eindredactie nederlands

Okke Bogaerts, Paula Dumont

Eindredactie frans

Cecilia Paredes

Vertaling

Oneliner
Linguanet

Nalezing

Ann Degraeve, Valerie De Witte, Wim Kenis, Koenraad Raeymaekers, Coralie Smets, Tom Verhofstadt, Ilse Weemaels en de leden van het redactie-comité

Vormgeving en cartografie

Toast Confituur Studio

Lijst met afkortingen

AHM – Archieven Hortamuseum
AML – Archives et Musée de la littérature
DC.UB – Documentatiecentrum urban brussels
GAE – Gemeentelijke archieven Elsene
GAS – Gemeentelijke archieven Schaarbeek
GASG – Gemeentelijke archieven Sint-Gillis
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium / Institut royal du Patrimoine artistique
KMKG – Museum Kunst & Geschiedenis
KMSKB – Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België
MSB – Museum Stad Brussel - Broodhuis
SAB – Stadsarchief Brussel
SABAM – Vereniging voor auteurs – fotografen

ISSN

2034-5771

Wettelijk Depot

D/2024/6860/007

Alle teksten zijn vertaald uit het Frans.
Cette revue paraît également en Français sous le titre « Bruxelles Patrimoines ».

Ontwerper van de maquette

Polygraph'

Druk

db Group.be

Verspreiding

Cindy De Brandt, Ilse Weemaels.
bpeb@urban.brussels

Bedankingen

Jean Bériaux, Anne Carre, Philippe Charlier, Adrien Dominique, Alice Gérard, Abigaël Gillard, Sarah Herrensens, Isabelle Leroy, Marie-Pierre Mathy, Muriel Muret

Coördinatie publicaties

Cecilia Paredes

Verantwoordelijke uitgever

Sarah Lagrillière, adjunct directeur generaal, urban.brussels (Gewestelijke Overheidsdienst Brussel Stedenbouw en Erfgoed) Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

Contact

Urban.brussels - Directie Kennis en Communicatie
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.urban.brussels
editions@urban.brussels

Herkomst van de foto's

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij de Directie Cultureel Erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Erfgoed Brussel reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

031 - September 2019
Een plaats voor kunst

032 - December 2019
De straat anders bekeken

033 - Lente 2020
Lucht, warmte, licht

034 - Lente 2021
Kleuren en textures

035 - Lente 2021
Georges Houtstont en de ornamentenkoorts van de Belle Époque

036 - Herfst 2022
Stadsgezichten

037 - Herfst 2024
Objecten en collecties

Alle artikelen kunnen geraadpleegd worden op www.erfgoed.brussels

urban.brussels zet resoluut in op de kennismaatschappij en wil met zijn publiek een moment van introspectie en expertise delen over de stedelijke thema's van vandaag. De pagina's van *Erfgoed Brussel* bieden het stedelijk erfgoed in al zijn diversiteit een forum voor open en pluralistische reflectie.

Het nummer *Objecten en collecties*, geeft een inkijk in de buitengewone rijkdom en diversiteit van het roerend erfgoed, aanwezig in het Brusselse gewest. Tien jaar geleden verwierf het Gewest de bevoegdheid over deze nieuwe materie. Tijd om stil te staan bij de uitdagingen voor het beheer, de conservatie en de waardering van dit bijzonder erfgoed, alsook bij de ambities voor de toekomst.

Sarah Lagrillière,
Adjunct directeur generaal

U

15 €

ISBN 978-2-87584-217-6